

УДК 338.012

Завальнюк С. О., аспірант кафедри економічної теорії, національної та прикладної економіки Класичного приватного університету

СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «РОЗВИТОК ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ»

У статті досліджується сутність категорії «розвиток паливно-енергетичного комплексу». Обґрунтовано важливість для національного господарства розвитку паливно-енергетичного комплексу України, який зумовлений його значенням для економіки країни та добробуту її громадян. Так, паливно-енергетичний комплекс країни забезпечує потреби всього господарського комплексу в паливі та енергії, створює передумови для розвитку вітчизняного виробництва, формує підґрунтя для прискореного соціально-економічного розвитку країни та підвищення її енергетичної безпеки. Досліджено погляди науковців на сутність поняття «розвиток». Дослідження дозволило дійти висновку, що різні науковці акцентують увагу на різних характеристиках цього поняття. Найбільш часто відзначаються науковцями такі характеристики поняття «розвиток», як наявність змін різної економічної природи, просування від простішого до більш складного, перехід від одного стану до іншого, кількісний ріст та якісне поліпшення. Вивчено особливості та специфічні риси паливно-енергетичного комплексу України. Встановлено невідповідність паливно-енергетичного комплексу України, як за кількісними, так і за якісними параметрами, інтересам держави. Сформульовано визначення категорії «розвиток паливно-енергетичного комплексу».

Ключові слова: *паливно-енергетичний комплекс, розвиток, енергетична безпека, характеристика, національне господарство*

Табл. 1, літ. 25.

Завальнюк С. А.

СУЩНОСТЬ КАТЕГОРИИ «РАЗВИТИЕ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА»

В статье исследуется сущность категории «развитие топливно-энергетического комплекса». Обоснована важность для национального хозяйства развития топливно-энергетического комплекса Украины, обусловленная его значением для экономики страны и благосостояния ее граждан. Так, топливно-энергетический комплекс страны обеспечивает потребности всего хозяйственного комплекса в топливе и энергии, создает предпосылки для развития отечественного производства, формирует основу для ускоренного социально-экономического развития страны и повышения ее энергетической безопасности. Исследованы взгляды ученых на сущность понятия «развитие». Исследование позволило сделать вывод, что различные ученые акцентируют внимание на разных характеристиках этого понятия. Наиболее часто отмечаются учеными такие характеристики понятия «развитие», как наличие изменений различной экономической природы, продвижение от простого к более сложному, переход от одного состояния к другому, количественный рост и качественное улучшение. Изучены особенности и специфические черты топливно-энергетического комплекса Украины. Установлено несоответствие топливно-энергетического комплекса Украины, как по количественным, так и по качественным параметрам, интересам государства. Сформулировано определение категории «развитие топливно-энергетического комплекса».

Ключевые слова: *топливно-энергетический комплекс, развитие, энергетическая безопасность, характеристика, национальное хозяйство.*

Zavalnyuk S. O.

ESSENCE OF CATEGORY OF "FUEL AND ENERGY COMPLEX DEVELOPMENT".

This paper researches the essence of the category of "fuel and energy complex development". Was substantiated the importance for the national economy of Ukraine's fuel and energy complex, which is caused by its value to the economy and welfare of its citizens. Thus, the fuel and energy complex provides the needs of the economy in fuel and energy resources. It is a prerequisite for the development of domestic production, forms the basis for accelerated socio-economic development and increase its energy security. We studied the views of scientists on the meaning of term "development". The study led to the conclusion that different researchers have focused on different characteristics of the concept. The most frequently reported by scientists such characteristics notion of "development" as the presence of various economic nature changes, move from simpler to more complex, the transition from one state to another, the growth in the number and quality improvement. The specific features of the fuel and energy complex of Ukraine were researched. Was determined the discrepancy of quantitative and qualitative parameters of fuel and energy complex and Ukraine's national interests. The definition of "fuel and energy complex development" was formulated.

Keywords: *fuel and energy complex, development, energy security, characteristics, national economy*

Постановка проблеми. Паливно-енергетичний комплекс країни представляє собою сукупність галузей промисловості, покликаних забезпечувати країну паливом, електричною та тепловою енергією. До таких галузей згідно Енергетичної стратегії України до 2030 року відносяться електроенергетична галузь, атомна енергетика та промисловість, вугільна промисловість та нафтогазова галузь [1].

Роль та значення паливно-енергетичного комплексу в національному господарстві України визначається тими функціями, які він має виконувати. Окрім того, що паливно-енергетичний комплекс забезпечує потреби населення та всього господарського комплексу в паливі та електроенергії, здійснюючи, при цьому, виробництво значної частки обсягів промислової продукції, до його функцій можна віднести створення передумов для розвитку паливно- та енергомістких виробництв і вирішальну участь у формуванні промислових та територіально-виробничих комплексів, сприяння підвищенню продуктивності праці вітчизняних виробництв завдяки значному зростанню його енерго- та електроозброєності, створення підґрунтя прискореного соціально-економічного розвитку країни та підвищення його енергетичної безпеки.

Останнім часом паливно-енергетичний комплекс перебуває у кризовому стані, що є недопустимим, адже «розвиток енергетики має вирішальний вплив на стан економіки в державі та рівень життя населення» [1, с.4]. З огляду на це, дослідження розвитку паливно-енергетичного комплексу набуває виняткового значення, і одним з основних питань, на яких має бути зосереджена увага, є вивчення сутності цього поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності поняття «розвиток» присвятили свої наукові праці наступні іноземні та вітчизняні науковці: Акофф Р., Бажан Л., Бакаєв Л., Бакаєв О., Бобер К., Богатирьов І., Василенко В., Гапоненко О., Гриценко В., Джой-Меттьюз Дж., Дунда С., Євдокимова Д., Забродська Л., Забродський В., Ільїн В., Капліна А., Кизим М., Коротков Е., Кулагін Ю., Меггинсон Д., Мочерний С., Ожегов М., Пакрухин А., Пономаренко В., Ралко О., Смирнов Е., Сюрте М., Тойнбі А., Тридід О., Шимановська-Діанич Л., Шумпетер Й. та інші. В роботах цих вчених вивчається етимологія поняття «розвиток», даються визначення цього терміну, наводяться основні характеристики розвитку соціально-економічних систем різних рівнів – від розвитку підприємства, регіону чи галузі до розвитку національного та світового господарства.

Виділення невирішеної частини проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, досі не існує єдиного підходу до трактування сутності поняття «розвиток», а характеристики розвитку, наведені в роботах зазначених науковців, настільки різняться, що виникає нагальна необхідність у здійсненні систематизації поглядів науковців щодо сутності даного поняття та формуванні власного його тлумачення з врахуванням специфіки галузі, розвиток якої служить об'єктом дослідження.

Мета наукової статті. З огляду на все вище наведене, основною метою даної наукової статті є визначення змісту категорії «розвиток паливно-енергетичного комплексу» на основі систематизації поглядів науковців на трактування сутності поняття «розвиток» та застосування отриманих результатів стосовно паливно-енергетичного комплексу з врахуванням притаманних йому рис та особливостей.

Результати дослідження. Дослідження визначень поняття «розвиток», дозволяють дійти висновку щодо того, що науковці, розглядаючи його сутність, акцентують увагу на різних його характеристиках. Основними такими характеристиками є:

- рух (просування) від простого до складного;
- наявність змін різної економічної природи;
- перехід від одного стану до іншого;
- збільшення масштабів явища (кількісний ріст);
- вдосконалення структури (якісне поліпшення);
- протікання під впливом різних факторів, потреб, інтересів, економічних суперечностей;
- незворотність;
- спрямованість;
- закономірність;
- стрибкоподібність, циклічність;
- довгостроковий період;
- поліпшення пристосованості до зовнішніх змін.

Саме ці характеристики можуть стати основою для систематизації поглядів науковців на сутність поняття «розвиток». Результати систематизації поглядів науковців щодо сутності поняття «розвиток» наведена в таблиці 1.

Як видно з даних таблиці, найбільш простим є визначення, запропоноване Акоффом Р, який акцентує увагу на збільшенні масштабів явища як прояві розвитку. За визначенням цього науковця розвиток є процес збільшення можливостей та бажання задовольнити власні потреби та потреби інших [2, с.62].

Систематизація поглядів науковців щодо сутності поняття «розвиток»*

Автор (група авторів)	Характеристики поняття «розвиток»											
	Рух (просування) від простого до складного	Наявність змін різної економічної природи	Перехід від одного стану до іншого	Збільшення масштабів явища (кількісний ріст)	Вдосконалення структури (якісне поліпшення)	Протікання під впливом різних факторів, потреб, інтересів, економічних суперечностей	Незворотність	Спрямованість	Закономірність	Стрибоподібність, циклічність	Довгостроковий період	Поліпшення пристосованості до зовнішніх змін
Акофф Р.				*								
Бажан Л., Бакаєв О., Бакаєв Л., Бобер К., Гриценко В., Ралко О.		*				*					*	
Богатирьов І.		*	*			*		*				
Дунда С., Ільїн В., Кулагін Ю.	*	*										
Василенко В., Тойнбі А.									*			
Гапоненко О., Пакрухин А.	*		*	*	*							
Джой-Меттьюз Дж., Меггинсон Д., Сюрте М.	*				*							
Євдокимова Д.				*	*				*			
Забродська Л.	*											
Забродський В., Кизим М.			*	*	*							*
Капліна А.				*	*							
Коротков Е.		*			*							*
Мочерний С.				*	*	*	*	*	*	*	*	
Ожегов М.	*		*		*				*			
Пономаренко В., Тридід О.		*										*
Смирнов Е.		*					*	*	*			
Шимановська-Діанич Л.	*	*	*									
Шумпетер Й.			*									
Расвнева О.		*	*		*							
Шубравська О.			*	*	*							

* Складено автором на основі джерел [2-24]

Група авторів, серед яких Бажан Л., Бакаєв О., Бакаєв Л., Бобер К., Гриценко В., Ралко О. є одноставними щодо характеристик поняття розвитку, основними серед яких є наявність змін різної економічної природи, протікання під впливом різних факторів, потреб, інтересів, економічних суперечностей та довгостроковий період протікання. Так, наприклад, в своїх роботах Бакаєв О., Гриценко В., Бажан Л., Бакаєв Л., Бобер К. визначають розвиток як зміну ринкової та виробничої кон'юнктури за тривалий час, впродовж якого значну роль відіграють інвестиційні, інноваційні, технічні та технологічні фактори економіки, а також фактори економічної власності і господарського механізму [3, с.5]. Ралко О. характеризує розвиток як процес функціонування та еволюції економічної системи в довгостроковому періоді, що відбувається під впливом економічних суперечностей, потреб та інтересів [4, с.40].

На думку Богатирьова І., розвиток представляє собою сукупність змін різної економічної природи, цілеспрямованості, інтенсивності, які об'єктивно перебігають в соціально-економічній системі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, а також ведуть до переходу і фіксації підприємства в різних організаційно-економічних станах. Тобто його основними характеристиками є наявність змін різної економічної природи, перехід від одного стану до іншого, протікання під впливом різних факторів та спрямованість розвитку як процесу [5].

Автори Дунда С., Ільїн В., Кулагін Ю. основними характеристиками розвитку вважають наявність змін різної природи, які відзначаються просуванням від простішого до складнішого. Так, Дунда С. трактує розвиток як сукупність спрямованих, інтенсивних та якісних змін економічної природи, що відбуваються на підприємстві внаслідок протиріч у внутрішньому середовищі та впливів факторів зовнішнього середовища [6]. В першу чергу, як зміну та рух розглядають розвиток Ільїн В. та Кулагін Ю. [7, с.120].

Василенко В. визначає розвиток як процес, що не припиняється в часі, плин якого не завжди відбувається постійно і безупинно, найчастіше йде стрибкоподібно з подоланням різних за глибиною та охопленням криз [8, с.101]. На думку Тойнбі А., розвитком слід вважати циклічний ритмічний процес, який відбувається там, де виклик пробуджує успішний відгук, котрий породжує подальший і вже відмінний виклик [9, с.253]. Отже, на думку цих авторів, основними характеристиками поняття «розвиток» є стрибкоподібність та циклічність.

Гапоненко О., Пакрухин А. визначають розвиток як рух уперед, формування нових рис, становлення нових структурних характеристик об'єкта, його еволюцію, поліпшення, удосконалювання, прогрес, а також зростання і розширення [10, с.11]. Тобто, з точки зору цих науковців, характеристиками розвитку є рух, перехід від одного стану до іншого, кількісний ріст та якісні перетворення.

Джой-Метьюз Дж., Меггинсон Д., Сюрте М. акцентують увагу на русі від більш простого до більш складного та вдосконаленні структури, тобто якісних перетвореннях. За визначенням цих науковців, розвиток – вдосконалення чи поліпшення організаційної складової об'єкта або послідовний рух до досконалішого, складного чи розвинутого стану чи реалізації потенційних можливостей [11, с.11].

Євдокимова Д. надає наступне визначення розвитку - динамічний багатоваріантний циклічний процес, який має спіралеподібну форму та виявляється через кількісні та якісні зрушення у структурі системи при збереженні її цілісності, і стійкість якого забезпечується лише за умов його керованості з боку над системи [12, с.8].

Забродська Л. дає досить вузьке визначення поняття розвитку як просування від простого до складнішого та ефективного [13, с.42].

Забродський В., Кизим М. характеризують розвиток як процес переходу економіко-виробничої системи у новий, більш якісний стан шляхом нагромадження кількісного потенціалу, зміни й ускладнення структури і складу, наслідком чого є підвищення її здатності чинити опір руйнівному впливу зовнішнього середовища та ефективність функціонування [14].

На думку Капліної А., розвитком є процес реорганізації та переорієнтації усієї економічної та соціальної систем, що поряд зі зростанням прибутків та виробництва сприяє їхнім якісним змінам в інституційній, соціальній та адміністративній структурах [15, с. 62]. Тобто, мова йде як про кількісний ріст, так і якісні перетворення.

Коротков Е. визначає розвиток як сукупність змін, які ведуть до появи нової якості і зміцнення життєвості системи, її здатність чинити опір руйнівним силами зовнішнього середовища [16, с.296].

Одним з найбільш змістовних визначень розвитку є визначення, запропоноване Мочерним С. – незворотні, спрямовані, закономірні (кількісно-якісні та сутнісні) зміни економічної системи в довготерміновому періоді, що відбувається під впливом економічних суперечностей, потреб та інтересів, зумовленість яких характеризується дією основних законів діалектики, що не виходять за межі глибинної внутрішньої сутності такої системи [17, с.213].

Ожегов М. дає більш просте визначення. За його визначенням, розвиток – це процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, більш досконалий; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого [18, с.867]. Тобто, на думку цього автора основними характеристиками є просування від простішого до складнішого, перехід від одного стану до іншого, що відзначається якісними перетвореннями.

Пономаренко В., Тридід О. описують розвиток як процес змін, що ведуть до підвищення опірності і життєвості системи, здатності чинити опір руйнівним силам зовнішнього середовища [19, с.62].

На думку Смирнова Е., розвиток характеризується незворотними, спрямованими, закономірними змінами матерії та свідомості [20, с.174].

Шимановська-Діанич Л. визначає розвиток як процес самопросування від низового рівня (простого) до вищого (складного), внаслідок якого відбуваються розкриття і реалізація внутрішніх тенденцій та сутності явищ, що, у свою чергу, веде до виникнення нового і зумовлює будь-які зміни в різноманітних формах матерії [21, с.460].

Що стосується Й.Шумпетера, то на його думку, розвитком слід вважати зміну траєкторії руху, зсунення стану рівноваги, перехід економічної системи від заданого на певний момент часу центру рівноваги, здійснення нових комбінацій факторів виробництва [22, с.142].

Цікавим є підхід Раєвнєвої О., яка трактує розвиток як унікальний процес трансформації відкритої системи в просторі і часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей його існування шляхом формування нової дисипативної структури і переводом його в новий аттрактор функціонування [23, с. 108].

Шубравська О. стверджує, що розвиток – це процес переходу системи з одного стану в інший, що супроводжується зміною її якісних і кількісних характеристик [24, с. 37].

Якщо говорити про характеристики розвитку, які найбільш часто відзначаються науковцями, то такими є наявність змін різної економічної природи, просування від простішого до більш складного, перехід від одного стану до іншого, кількісний ріст та якісне поліпшення. Саме на цих характеристиках варто акцентувати увагу, даючи визначення поняттю «розвиток».

Перш ніж надати визначення розвитку паливно-енергетичного комплексу слід звернути увагу на його особливості. О. Ляхова справедливо зазначає, що паливно-енергетичний комплекс є одним з найважливіших чинників розвитку економіки будь-якої суверенної держави та запорукою її успішного функціонування [25]. Як відомо, Україна відіграє вагомую роль транзитної держави через вигідне геополітичне та географічне становище. Вона має досить потужні газо, нафтотранспортні та електромережі, забезпечена, хоча й в різному ступені, всіма видами енергоресурсів. Слід відзначити також наявність висококваліфікованих кадрів, здатних забезпечити розвиток паливно-енергетичного комплексу.

Водночас, обсяги видобутку та переробки енергетичної сировини є недостатнім для повного задоволення потреб населення та суб'єктів господарювання паливом та енергією. Це викликає енергетичну залежність нашої країни від країн-імпортерів паливно-енергетичних ресурсів. Крім того, структура виробництва та споживання палива та енергії за їх видами є диспропорційною та вкрай нераціональною. Так, паливно-енергетичний баланс України характеризується високою питомою вагою вугілля та атомної енергії і незначною – гідроенергії та нафти. Щодо структури споживання енергоресурсів, то вона відзначається високою питомою вагою природного газу, значна частина якого імпортується з Росії. Тобто, можна говорити про невідповідність паливно-енергетичного комплексу України як за кількісними, так і за якісними параметрами інтересам держави. Тож, для забезпечення енергетичної безпеки країни розвиток паливно-енергетичного комплексу має сприяти кількісним та якісним перетворенням, які дадуть змогу протистояти негативним впливам середовища, в якому він функціонує. Такий процес має відбуватися циклічно і характеризуватися незворотністю та спрямованістю змін до вдосконалення паливно-енергетичного комплексу.

Підсумовуючи все вищезазначене, варто сформулювати власне уявлення про сутність поняття «розвиток паливно-енергетичного комплексу» - циклічний процес незворотних, спрямованих та закономірних змін, які характеризуються рухом від простішого до більш складного, досконалішого, та зумовлюють перехід від одного стану паливно-енергетичного комплексу до іншого, характеризуючись як кількісними, так і якісними його перетвореннями, що, протікаючи під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, підсилюють опір до їх негативного впливу.

Висновки та пропозиції. Таким чином, систематизація поглядів науковців на сутність поняття «розвиток» дозволяє виявити, що різні вчені, даючи визначення цього поняття, приписують йому такі основні характеристики, як рух (просування) від простого до складного; наявність змін різної економічної природи; перехід від одного стану до іншого; збільшення масштабів явища (кількісний ріст); вдосконалення структури (якісне поліпшення); протікання під впливом різних факторів, потреб, інтересів, економічних суперечностей; незворотність; спрямованість; закономірність; стрибкоподібність, циклічність; довгостроковий період; поліпшення пристосованості до зовнішніх змін.

Дослідження особливостей та специфічних рис паливно-енергетичного комплексу України дозволяє виявити найважливіші, виходячи з галузевої специфіки, характеристики поняття «розвиток» та сформулювати найбільш змістовне визначення категорії «розвиток паливно-енергетичного комплексу».

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. від 24.07.2013 №1071 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-p>
2. Акофф Р. Акофф о менеджменте / Р. Акофф : пер. с англ. – СПб: Питер, 2002. – 448 с.
3. Бакаєв О.О. Економіко-математичні моделі економічного зростання : Наук. вид. / О. О. Бакаєв, В. І. Гриценко, Л. І. Бажан, Л. О. Бакаєв, К. А. Бобер; НАН України. МОН України. Міжнар. наук.-навч. центр інформ. технологій та систем. - К. : Наук. думка, 2005. - 189 с.

4. Ралко О. С. Еволюція поняття організаційний розвиток підприємства / О. С. Ралко // Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій –К.: НУХТ. – 2010. – №36 – с. 38-41.
5. Богатирьов І. О. Управління розвитком підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / І. О. Богатирьов. – К. : КНЕУ, 2004. – 20 с.
6. Дунда С. П. Теоретичні підходи до визначення поняття «розвиток підприємства» / С. П. Дунда // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури праць. – 2011. – Вип. 32. – 213 с.
7. Ільїн В., Кулагін Ю. Людини і світ. Навчальний посібник. — К.: Київ.нац.торг.-екон.ун-т, 2003. — 283 с.
8. Василенко В.А. Организационно–циклическая и структурно-функциональная модели развития организации // Культура народов Причерноморья. — с. 100–107.
9. Тойнбі А. Дослідження історії. Скорочена версія томів VII / А. Тойнбі; пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашук. Т. 2. — К.: Основи. 1995. — 406 с
10. Гапоненко А.Л. Стратегическое управление: учеб. Для вузов, обучающихся по специальности 061100 «Менеджмент организаций» / А.Л. Гапоненко, А.П. Панкрухин. — 2-е изд., стер. — М.: Издательство ОМЕГА–Л, 2006. — 464 с.
11. Джой-Меттьюз Дж., Меггинсон Д., Сюрте М. Развитие человеческих ресурсов. – 3-е издание. – М.: "ЭКСМО", 2006.
12. Євдокимова Д.М. Державне регулювання економічного розвитку: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01 «Економічна теорія» / Д.М. Євдокимова. -К., 2002. - 20 с
13. Забродська Л.Д. Стратегічне управління: реалізація стратегії: Навч. посібник для студ. екон. спец. — Харків: Консул, 2004. — 208 с.
14. Забродский В. А. Развитие крупномасштабных экономико- производственных систем / В.А. Забродский, Н.А. Кизим. – Харьков: Бизнес- Информ, 2000. – 72 с.
15. Капліна А.С. Поняття «розвиток» у категоріальному апараті теорії розвитку / А.С.Капліна // Економіка Менеджмент Підприємство. – 2012. - № 24 (II). – с. 57-63
16. Коротков Э.М. Концепция менеджмента. — М.: Дека, 1997. — 304 с.
17. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 / Редкол.: С.В. Мочерний (від. ред.) та ін. – К.: Вид. центр «Академія», 2002. – 952 с.
18. Ожегов М.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка / Русская академия наук. — М.: Азбуковник, 1998. — 944 с.
19. Пономаренко В.С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: [Текст] / В.С. Пономаренко, О.М. Тридід, М.О. Кизим. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2003. – 328 с.
20. Смирнов Э.А. Основы теории организации: Учебное пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ, 2000. — 375 с.
21. Шимановська-Діанич Л. М. Управління розвитком персоналу організації: теорія і практика : монографія / Л. М. Шимановська-Діанич; ВНЗ Укоопспілки "Полтав. ун-т економіки і торгівлі". - Полтава : ПУЕТ, 2012. - 462 с. - Бібліогр.: с. 421-462.
22. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
23. Раєвська О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: Монографія. — Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. — 496 с.
24. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрямки дослідження // Економіка України. — 2005. — №1. — с. 36–42.
25. Ляхова О.О. Напрями удосконалення фінансового забезпечення інвестиційних проектів паливно-енергетичного комплексу України [Електронний ресурс] / О.О. Ляхова // Ефективна економіка. – 2014. - №4. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2945>